

ВІСНИК

**ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

№ 12 (223) ЧЕРВЕНЬ

2011

2011 червень № 12 (223)

ВІСНИК

**ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

ТОМ 2

Заснований у лютому 1997 року (27)

Свідоцтво про реєстрацію:

серія КВ № 14441-3412ПР, видане

Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.

**Рекомендовано до друку
на засіданні Вченої ради**

Луганського національного університету

імені Тараса Шевченка

(протокол № 11 від 27 травня 2011 року)

Виходить двічі на рік

ЗМІСТ

На честь 70-річчя професора Володимира Хомича Лобаса.....	5
Вибрані публікації професора Лобаса В. Х.	6

СУСПІЛЬСТВО, КОМУНІКАЦІЯ, ЗНАКОВІ СИСТЕМИ

1. Лобас В. Х. Функції звичайної мови у науковому пізнанні (логіко-семантичний аспект).....	9
2. Кононов І. Ф. Знаково-комунікаційний аспект соціальності в науковій творчості В. Х. Лобаса.....	17
3. Тягнібедіна О. С. Логічні ідеї в науковій творчості професора В. Х. Лобаса.....	36
4. Чантурія А. В. Динаміка раціональності в сучасному світі: ідеї В. Х. Лобаса в контексті її теоретичного осмислення.....	47

КОРДОНИ У СУСПІЛЬСТВАХ ДРУГОГО МОДЕРНУ. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРДОНІВ

5. Віхров М. М. Групова солідарність і міжгрупові конфлікти: місце і функції групових кордонів.....	54
6. Грушко Е. А. Маргінальність як феномен пограничності в культурі	64
7. Живілова М. С. Уявляючи кордони: дослідження кордонів методами ментального картографування	68
8. Злотніков А. Г., Раков А. А. Наука на шляхах подолання кордонів «бліскучої ізоляції».....	74
9. Міхно Н. К. Реконфігурація поняття „соціальний простір”: від Модерну до Другого модерну.....	83
10. Молодцов Б. І. Кордони «щойності»: проблема надемпіричної визначеності.....	89
11. Пашковський П. І. Поняття інтеграції в сучасному суспільствознавчому дискурсі: визначення у різних теоретичних контекстах.....	99
12. Рогожа М. М. Соціокультурні засади соціальної етики в світі пізнього Модерну.....	104
13. Федоров І. О., Запорожченко О. А. Хронотоп „Сучасність”...	110
14. Яковенко А. В. Умовності кордонів універсальних смислів...	116

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ КОНТИНУУМ ДРУГОГО МОДЕРНУ

15. Гайдукова І. Б. Просторово-часовий континуум і тенденції його вивчення	122
16. Масліхін О. В. Соціальний час: соціологічний аспект.....	127

Чантурія А. В.

**ДИНАМІКА РАЦІОНАЛЬНОСТІ
В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ІДЕЇ В. Х. ЛОБАСА В КОНТЕКСТІ
ЇЇ ТЕОРЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ**

„Для того, щоб раціонально приймати рішення, ми повинні заздалегідь знати, що маємо свободну волю в будь-якій раціональній діяльності. Ми не можемо уникнути цього припущення, оскільки навіть відмова від раціонального рішення є для нас відмовою тільки в тому випадку, якщо ми розглядаємо її як прояв свободи” [1, с. 28–29].

У сучасному світі глобалізаційні процеси охоплюють все більшу кількість нових територій та культурних просторів. Змінюється звичний уклад життя людей, уявлення, погляди, настанови, світогляд у цілому. Два останні десятиліття були переломними для нашої країни. Постійно відбувались зміни в політичній, соціально-економічній, культурній сферах суспільного життя. Ці зміни суттєво вплинули на традиційні способи пояснення дійсності, мобілізували раніше приховані резерви людської свідомості, ініціювали становлення нових форм і моделей осмислення реальності. Процеси, що відбуваються в перехідному суспільстві, передбачають подолання та розширення меж раціональності, які склалися в культурному просторі на попередніх етапах історичного розвитку. Таким чином, сьогодні є актуальною рефлексія з приводу специфіки цих процесів, їхніх детермінант і тенденцій подальшого розвитку.

Важливі аспекти раціональності розглядаються в роботах багатьох відомих сучасних мислителів. Зокрема, Дж. Сьюрль критично розглядає засади так званої «klassичної моделі» раціональності, досліджує принципові відмінності раціональності людини від раціональності тварин, визначає детермінанти раціональних дій людини [1]. У. Бек, висвітлюючи проблеми суспільства ризику, аналізує взаємозалежність наукової та соціальної раціональності [2]. Фактори формування принципів наукової раціональності, зокрема, ціннісні аспекти пізнання, розглядаються П. П. Гайденко [3]. Цілісне уявлення про раціональність як цінність культури прагне сформувати В. С. Швирьов, розглядаючи специфіку сучасного та традиційного розуміння раціональності [4].

Вітчизняний філософ В. Х. Лобас у своїх останніх роботах розглядає роль абстрактного мислення у складі суспільної свідомості [5], особливості класичного і некласичного раціоналізму в світогляді [6],

проблеми міфологізації світогляду в умовах масової культури [7] та цілісності української культури в умовах глобалізації [8] тощо.

Метою цієї статті є розгляд проблеми динаміки раціональності в сучасному суспільстві на основі аналізу ідей В. Х. Лобаса.

У широкому розумінні раціональність – це така взаємодія між людиною та світом, яка відбувається на засадах, передбачених розумом. В епоху Модерну раціональне розглядається як щось таке, що безпосередньо має відношення до розуму, є доступним для розуміння, обґрунтоване за допомогою розуму. Те, що не підлягає розумінню, характеризується як ірраціональне, позараціональне, нерозумне. Ідеалом раціональності є наукове осмислення дійсності. Людський розум постас як універсальний інструмент пізнання. Становлення науки як самостійної форми освоєння дійсності нерозривно пов'язане із гносеологічним оптимізмом – логіка дійсності адекватно відбивається логікою людської свідомості, що й надає можливість отримувати об'єктивні знання про дійсність і перетворювати її відповідно до оптимальних раціональних моделей. Омани розуму необхідно долати з метою більш адекватного зображення дійсності. Навіть міркування про наявність принципових обмежень для розуму в осягненні дійсності не скасовували впевненості у його здатності робити на неї грандіозний перетворюючий вплив. Модерн репрезентував людську історію як прогрес розуму та свободи.

На думку В. Х. Лобаса, у Радянському Союзі втілювався у життя раціоналістичний проект Просвітицтва та ставилося завдання засвоїти попередні досягнення людства. Це завдання вирішувалося як на ідеологічному рівні, так і на рівні суспільної психології. На ідеологічному рівні формувався науковий, діалектико-матеріалістичний світогляд, який тяжів до однозначності. На рівні суспільної психології комуністичний світогляд формувався засобами мистецтва з використанням методу соціалістичного реалізму. За цим методом, треба було виявити в суперечливій дійсності елементи прогресивного майбутнього та представити їх у художній формі. Альтернативні моделі сприймалися як ворожі [6, с. 76].

Абстрактні ідеї розуму та свободи, що мали втілюватися в життя також абстрактними у своїй досконалості «будівельниками комунізму», прийшли в суперечність з обмеженістю й уразливістю конкретного обивательського існування. В. Х. Лобас прагне пояснити ті зміни, які відбулися в свідомості радянських людей і привели їх до втрати впевненості у завтрашньому дні, відмови від колишніх ціннісних орієнтирів заради ілюзій. Ця обмеженість і вразливість були гіперболізовані в осмисленні реальності в епоху Постмодерну. «Відповідно до постмодерністської інтерпретації, раціоналізм Просвітицтва, породжений потребами виробництва, не є адекватним в умовах споживацького суспільства, в якому лютує неприборкане "бажання"» [6, с. 80].

Влучну відповідь на питання про роль «бажання» в житті людини дає Джон Сьюрль. На його думку, в людській раціональноті, на противагу раціональноті мавпи, існує різниця між підставами для дії, які пов'язані із задоволенням того або іншого бажання, і підставами, що не залежать від бажань. Основні розбіжності між видами підстав для дії полягає в тому, що одні з них пов'язані з тим, чого ви хочете й що ви повинні зробити для одержання бажаного, тоді як інші пов'язані з тим, що ви повинні зробити незалежно від ваших бажань [1, с. 21].

У світі, де немає раціональних орієнтируваних і системних взаємозв'язків, заперечується не тільки можливість, але й необхідність системного перетворюючого раціонального впливу на навколоишню дійсність. Постмодерністський індивід як обиватель, так і теоретичний адепт постмодернізму (або дослідник, який дотримується постмодерністської методології), виявляється принципово позасуб'єктним, не здатним на вчинок і на свідому вільну діяльність [9, с. 6].

Якщо втрачається здатність розуміти необхідні зв'язки реальності, то поступово обмежується свобода дії. У світі, де розум втрачає статус регулятора вчинків і дій, відкривається безмежне поле для маніпулювання свідомістю. Знесилений в умовах «планування постмодернізму» свідомості можна нав'язати будь-які схеми й теоретичні моделі. Людина втрачає прагнення та здатність розуміти сутність речей. Раціоналістична категоріальна мережа, що визначала світогляд радянських людей, перетворюється на ігрові конструкції вторинних міфів, які сприймаються яквища реальність. Побутові потреби набувають пріоритетного статусу. «Пострадянська масова свідомість захопила наживку споживацького суспільства і тепер за допомогою іронії намагається зберегти сенс життя. Західні соціологи вже три десятиліття пишуть про симулякри та насильство у вигляді спокуси. Вони живуть в умовах нової форми експлуатації й дивуються тому, що споживачі у суспільстві споживання жадають бути спокушеними» [6, с. 80].

Людина здійснює покладання зовнішніх кордонів і усвідомлення кордонів внутрішніх. Конечність людського існування в часі, обмеженість тілесних можливостей, потенціалу пам'яті й розуміння, запасу знань та інтелектуальних здібностей – все це свідчить про необхідність для кожної людини мати уявлення про певні значущі межі, які вона не в змозі подолати. Генераторами обмежень для людини виступають дві основні системи – генетичний код і культура. І якщо тварини існують лише в рамках біологічно запрограмованих моделей поведінки, то людина перебуває ще і в стані постійного відтворення й долання існуючих культурних зразків і моделей, що визначають її життя. «Світоглядні та ціннісні орієнтири систематизують культуру, заповнюють лакуни в ній універсальними схемами, які сформувались в дуже далекі часи. Все це добре простежується в сучасній культурі

України, в якій зруйнована технологічна підсистема індустріального рівня культури, на символічному полі культури панує американізована масова культура, а люди продовжують використовувати радянські формули в оцінці державних діячів» [8, с. 10].

Людство об'єднується можливостями функціонування свідомості, певними точками перетину й збігами в змісті розумових процесів. Людина живе в умовах неповноти інформації, і це породжує необхідність комунікації в найширшому сенсі цього слова. Втрата довіри до розуму, відчуття абсурдності буття є нестерпними для людини. Адже наша трудова діяльність і спілкування спираються на презумпцію усвідомленості. Ми завжди розраховуємо на те, що ми розуміємо те, що робимо, а інші розуміють нас. Особливість ситуації, що склалася в постіндустріальній цивілізації, полягає в тому, що ірраціональні світоглядні конструкції формуються за допомогою найдосконаліших технічних засобів, створених завдяки розуму і праці [7, с. 172].

Постійне існування в умовах невизначеності породжує у людини прагнення подолати непевність, перетворити негативну реальну ситуацію на прийнятну позитивну модель дійсності. У цьому – основа великого значення в житті людини міфологічних та релігійних ідей, цінностей культури, а останнім часом – і найновіших досягнень в галузі віртуальних технологій.

Отже, ігрові конструкції постмодернізму постають не тільки як намагання подолати традиційну раціональність, але і як реакція на складну та незбагненну реальність як таку. Гра немов би послаблює тотальний тиск реального світу, створюючи обмежені простори іншого буття, де задовольняються бажання, реалізуються мрії, відтворюються дії та ситуації, неможливі у цьому житті.

Проте реальність, як завжди, нагадує про себе постійним ускладненням ситуації у світі. Зміни, які останнім часом відбуваються у світогляді українців та у вітчизняній культурі в цілому тісно пов'язані з процесом глобалізації. На думку В. Х. Лобаса, постіндустріальна культура в умовах ринкової економіки руйнує лінійний раціоналістичний світогляд з його претензією на зображення соціальних закономірностей і, відповідно, збільшує питому вагу ігрових явищ культури. Глобалізація не зменшує стихійності розвитку, а, навпаки, втягує в непередбачуваність все людство [7, с. 173].

Споживацьке суспільство стало наочною ілюстрацією того, що свідоме існування постійно породжує нові проблеми у взаємодії людини і світу. З одного боку, цивілізація, що орієнтується на продовження людського існування й підвищення його комфортності, зіштовхнулася з природними обмеженнями. З іншого боку, постійне зростання нового знання, колосальні зміни в культурі й соціальному житті здійснюють непередбачуваний вплив на внутрішній світ людини, її психіку.

Аналізуючи процес становлення новітнього етапу розвитку вітчизняної культури, В. Х. Лобас критично оцінює спроби представити

глобалізацію як «елліністичну стадію англо-американської цивілізації», переконливо доводячи, що еллінізм був радше синтезом Сходу й Заходу, а не культурною експансією однієї із сторін. Філософ обґрунтovує гуманістичний висновок про некоректність беззастережного прийняття ідеї про пріоритет західної моделі цивілізації. Він бачить для української культури можливості реалізувати свою історичну й регіональну розмаїтість в умовах глобалізації на основі не тільки запозичення західних досягнень і зразків, а й збереження та розвитку власних культурних досягнень [8].

З ідеями синергетики пов'язує В. Х. Лобас повернення до раціоналізму нового рівня, який враховує елемент випадковості, фактор часу, множинність учасників розвитку. Такий раціоналізм, на його думку, можна вважати некласичним раціоналізмом. В перспективі у пострадянській ідеологічній і масовій свідомості мають відбутися наступна світоглядна трансформація, звільнення здорового глузду від міфологічних нашарувань, формування загальнолюдських світоглядних категорій і цінностей на основі некласичного раціоналізму, який описує процеси самоорганізації [6, с. 80–81].

Становлення нових орієнтирів раціональності безперечно потребує не беззастережного прийняття готових схем і моделей, а відповідальної й відкритої дискусії, діалогу представників різних культур і прибічників протилежних теоретичних і світоглядних позицій.

Так, відомий російський економіст О. В. Бузгалін вважає, що у сучасному світі існує тенденція до виникнення ультраімперіалізму, якому буде притаманні еволюція від видимості вільної світової конкуренції до прямого диктату великих корпоративних структур в економіці, заміна прихованого політичного маніпулювання формами більш-менш відкритого авторитаризму або тоталітаризму, цинічне використання «права сили» і методів реколонізації в geopolітиці, перехід від прихованого ідеологічного маніпулювання до однозначного панування державної («імперської») ідеології й тиску на інакомислячих. Цінності «цивілізованого світу» надалі все більше будуть ототожнюватися з інтересами глобальних гравців (хазяїв «імперії»), і останні будуть діяти (уже почали діяти), звичайно ж, винятково в інтересах «народу». Отже, будь-яка інакомисляча та інакодіюча людина або асоціація будуть кваліфікуватися як «антипатріотичні» або такі, які «зневажають цінності цивілізації». Виникне загроза появи нових «ворогів народу» («цивілізації», «імперії»...) [9, с. 10].

За таких умов постмодерністська методологія не потрібна ані політичним гравцям, які вже відчувають потребу у відповідній систематизованій ідеології, ані теоретикам, оскільки постмодернізм неспроможний дати відповіді на об'єктивні виклики часу. Отже, постмодернізм «застарів» і соціальна затребуваність постмодерністської методології йде в минуле [9, с. 13–14].

Сьогодні межі раціональності стають прозорими та проникними. Повна й вичерпна раціоналізація відносин людини і світу виявляється недосяжною і навіть недоцільною. Раціональне пізнання як відображення інваріантного устрою світу, що декларується модерном, аморфність постмодерністських інтерпретацій реальності поступаються місцем раціональності, заснованої на критичному ставленні до своїх власних передумов. Раціональність виводиться вже не тільки з винятково пізнавальних детермінант, предметом критичної рефлексії стають також соціокультурні й ціннісні фактори її формування. У поле раціонального осмислення й діалогу включаються людські здібності та культурні феномени, які традиційно розглядалися як позараціональні.

Ульріх Бек відзначає, що у суспільстві ризику наука втрачає монополію на раціональність. Наукова і соціальна раціональність стають все більш взаємозалежними, їх все складніше розрізнати. Суспільна стурбованість і публічна критика все частіше спираються на результати наукових досліджень, а наука шукає відповіді на суспільні запити щодо аналізу певних ризиків. Для того, щоб усвідомлено говорити про ризики, треба зайняти певну оціночну позицію [2, с. 33–35].

Таким чином, можна зробити висновок, що складність і взаємозалежність сучасного світу вимагає від раціонального пізнання постійного вдосконалення з огляду на потреби соціальної дії. Важливим у побудові та реалізації раціональних моделей є врахування впливу соціокультурних чинників, особливостей позицій інших індивідів, спільнот, культур. Перспективними, на нашу думку, стануть подальші дослідження сучасної раціональності як усвідомлення необхідності вільного та відповідального вибору в умовах непередбачуваності та ризику.

Література

- 1. Сёрль Дж.** Рациональность в действии / Джон Сёрль ; пер. с англ. А. Колодия, Е. Румянцевой. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 336 с.
- 2. Бек У.** Общество Риска. На пути к другому модерну / Ульрих Бек ; пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой ; послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
- 3. Гайденко П. П.** Научная рациональность и философский разум / П. П. Гайденко. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 528 с.
- 4. Швырев В. С.** Рациональность как ценность культуры. Традиция и современность / В. С. Швырев – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – 176 с.
- 5. Лобас В. Ф.** Роль абстрактного мышления в составе общественного сознания / В. Ф. Лобас // Сознание и социальная реальность : монография / науч. ред. И. Ф. Кононов. – Луганск : Альма-матер, 2004. – С. 37 – 53.
- 6. Лобас В. Ф.** Классический и неклассический рационализм в мировоззрении / В. Ф. Лобас // Соціологія Другого модерну: проблема перевізначення понять суспільствознавчого дискурсу : зб. наук. пр. / наук. ред. І. Ф. Кононов. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса